

O perspectivă asupra conștiinței idealului în gândirea artistică și filosofică

Mariana BALOȘESCU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
mariana.balosescu@gmail.com

Porfirie PESCARU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
pescarunicolae1@gmail.com

Abstract: The academic discourse of criticism and theory of literature and arts has been promoting in recent years with great insistence quantitative computational analyses, based on the interposition between reader consciousness and textual consciousness of artificial intelligence. The current article, named after Franco Moretti's distant reading, clearly indicates an alienation, through effective distancing, from the text read, which produces several direct consequences.

The concepts of person and ideal, consciousness, personal consciousness and consciousness of the ideal – in the sense of major landmarks for the appreciation and interpretation of the text read – are deliberately marginalized or excluded from the discussion. Talking about the ideal is an action as reckless as it is necessary in our world. Through ideological-social discourse, legitimised and fed by the discourse of science and philosophy, modern man is driven towards a definitive alienation from his natural need for the ideal. Inherited teachings about the ideal are also quickly abandoned.

On the other hand, art reflects realities and often anticipates them. In this essay, we would like to show that a simple analytical survey of the backbone of the representation of the ideal in artistic thought, seen in its historical consanguinity with philosophical and theological thought, reveals an unsettling dynamic of the vision of the ideal. Modern philosophical consciousness, especially after Kant and then Nietzsche, and the ideologies it has generated, are changing the original figure of the ideal to such an extent that today it is unrecognisable. Man is driven outside his own nature, but also outside the memory of the historical civilisations he has built. The perception conveyed by writers, artists and philosophers, especially after 1850, is that of a loss of the ideal. Unsurprisingly, this negative energy has given rise to an entire culture of the crisis of modernity which, without addressing the causes of the crisis, amplifies the crisis, justifies it and gives it, especially in the 20th century, an expansion which today breaks Western societies away from the claimed civilisational models: the Christian-Jewish model and the Greco-Latin model. What we propose is to point out a few more significant fragments of a very broad debate. And, finally, the analysis sends the reader towards the spiritual and discursive presence of solutions to the crisis of the ideal in the (apparently) anarchic combustion of our strictly contemporary culture.

Posthumanists talk about the human species, and not about man, person, consciousness. They undifferentiatedly call all previous history traditional humanity and claim to leave it by so-called overcoming the conventional limits of human existence and traditional

biological constraints. Post-humanist discourse calls for the abrupt redefinition of the human to justify the improvement of the 'human species' through technology. In fact, posthumanism reduces man to biology, matter and corporeality in order to legitimize the massification of people and their expropriation of their inherited civilizational memory, but above all of their own consciousness and their original need to live within the horizon of an ideal. The return to the consciousness of the ideal in artistic and philosophical thought is today more than a natural reaction to posthumanist ideological aggression. It is both a way of knowing inherited culture and a foundation for the culture of the present.

Keywords: *ideal, arts, conscience, cultural model, ancient culture, modernity, posthuman.*

Conștiința idealului. Discursul academic al criticii și teoriei literaturii și artelor promovează în ultimii ani cu o tot mai mare insistență analizele cantitative computaționale, bazate pe interpunerea între conștiința cititorului și conștiințele textuale a inteligenței artificiale. Curentul, numit după Franco Moretti *distant reading*, indică clar o înstrăinare, prin distanțare efectivă față de textul citit, care produce mai multe consecințe directe. Conceptele de *persoană* și *ideal*, *conștiință*, *conștiință personală* și *conștiință a idealului* – în sensul de repere majore de apreciere și interpretare a textului citit – sunt premeditat marginalizate sau excluse din discuție. Apoi, prezența conștiinței în text, dinamica legăturilor dintre conștiința autorului și conștiința cititorului, prin intermediul conștiinței textualizate de autor și confirmată în lectură de cititor, devin poziționări inoperabile în noul tip de critică și teorie a literaturii. Analizele cantitative *nu* vizează niciodată identificarea exprimării idealului unei conștiințe personale și *nu* au drept scop revelarea persoanei, cu evoluția conștiinței sale. Analizele cantitative se folosesc de algoritmi de interpretare *non-personală* care exclud orice preocupare pentru ideal și conștiință. Atenția este condusă doar spre mărci, tipare, indici, procentaje, prin urmare spre comportamente sau atitudini de tip colectiv. Narațiunea postumanistă se ideologizează, astfel, masiv, sub aparența unei corectitudini politico-estetice fără cusur, luând forma extremismului ideologic. *Distant reading*, ca secvență reprezentativă a acestei narațiuni ample, este o manifestare a extremismului în planul criticii și teoriei literare.

În acest context, a vorbi despre ideal este o acțiune pe cât de temerară, pe atât de necesară lumii noastre. Prin discurs ideologic dus în toate teritoriile societății, legitimat perseverant de științe și filosofie, omul actual este purtat către o înstrăinare definitivă față de nevoia sa naturală de ideal. Învățăturile despre ideal moștenite sunt, și ele, rapid abandonate. Pe de altă parte, arta reflectă realitățile și adeseori le anticipează. În acest studiu eseistic am vrea să arătăm că un simplu survol analitic, din câteva secvențe, pe firul vertebral al reprezentării idealului în gândirea artistică, văzută în consangvinitatea ei istorică cu gândirea filosofică și teologică, ne deconspiră o dinamică neliniștitoare a viziunii asupra idealului în cultura actuală. Conștiința filosofică modernă, în special după Kant și apoi după Nietzsche, și ideologiile pe care le-a generat schimbă atât de mult figura originară a idealului, încât astăzi devine de nerecunoscut. Omul este condus înafara propriei sale naturi, dar și înafara memoriei civilizațiilor istorice pe care le-a construit.

Știm că percepția dominant pe care scriitorul, artistul, dar și filosoful o transmit împreună, mai ales după 1850, este aceea de pierdere a idealului. Deloc surprinzător, din această energie de tip negativ s-a produs o întreagă cultură a crizei în modernitate. Fără să trateze cauzele crizei, ea amplifică criza, o legitimează metodic și îi oferă, mai ales în secolul XX, o expansiune care rupe astăzi societățile occidentale de modelele civilizaționale revendicate: modelul creștin-iudaic și modelul greco-latin. Centrul acestei culturi a crizei, asumate ca stare permanentă în lumea postmodernă, este chiar criza idealului și criza de ideal. *Criza* rezumă și amplifică mutațiile tectonice prin care trece conștiința personală în lumea de după 1945. Ființa interioară este supusă unei reorganizări adeseori brutale. Valorile morale, ideea de *bine* și de *rău*, ideea de *cunoaștere* și de *adevăr* – toate sunt reformulate până ce modelul original al fiecăreia ajunge de nerecunoscut în *post-umanism*.

Un exemplu relevant și nuclear pentru această dezbatere este chiar evoluția *umanismului* – coloană vertebrală și conținut ultim al întregii modernități, din Renaștere și până astăzi. „Omul este măsura tuturor lucrurilor, și a celor care există precum există, și a celor care nu există, precum nu există.”, ni s-a transmis că spunea Protagoras (490 î. Hr. – 420 î.Hr.), a cărui gândire a influențat, cu siguranță, mult mai mult omul filozofia modernă decât Socrate sau Platon, pentru că pune pentru prima oară *omul* deasupra Zeului. Socrate, dimpotrivă, avertiza simplu, în *Apărarea...* consemnată de Platon: „Înțelept e numai Zeul...”. Așa se explică asumarea lui Socrate ca precreștin, în cultura bizantină și post-bizantină. Moștenirea lasată de Protagoras a generat însă un arhetip ce funcționează ca legitimare fundamentală pentru mai toate *umanismele* modernității. Mai puțin pentru *ultimul* umanism. *Post-umanismul* neagă omul și luptă să îl înlocuiască cu mașina. În distopia postumanistă conștiința idealului nu este doar neglijată. Ea pur și simplu nu există.

Întrebarea care se naște este firească: ce urmează? Putem identifica reacții pe care arta, filozofia și teologia le oferă în această stare de criză a conștiinței? Există ipoteze de lucru și există soluții clar formulate, pe care nu putem nicidecum aici să le evocăm pe larg. Ceea ce ne propunem este doar să indicăm câteva fragmente, mai semnificative, dintr-o dezbatere foarte amplă, în curs de desfășurare. Iar, în final, analiza trimite cititorul spre prezența spirituală și discursivă a soluțiilor de ieșire din criza idealului, în combustia (aparent) anarhică a culturii noastre strict actuale.

Dar, cum am putea defini *idealul* și de ce merită să vorbim despre el? Idealul este cea mai sensibilă, cea mai subtilă și cea mai influentă parte a existenței omului, în toate ipostazele ei. Fără să exagerăm, am putea spune, de aceea, că omul, ca persoană cu conștiință și discernământ, nu poate exista înafara afirmării unui ideal. Chiar pierderea idealului arată, încă, o formă de prezență a lui – o căutare, o nostalgie activă sau latentă după ideal. Într-o percepție foarte comună, idealul este ținta spre care spiritul omului tinde în căutarea desăvârșirii, în timp ce o recunoaște fie apropiată, fie inaccesibilă. Idealul ar fi mai ales perfecțiunea morală – visată, dar niciodată deplin cucerită. Un principiu sau o valoare urmărită ca scop etic. Cu toate acestea, deși idealul este cel mai ușor de identificat prin virtuțile morale, nu se confundă nicidecum cu acestea. Le însușează în puterea mult mai greu de definit de a le înțelege și

de a le urma, ne transmit înțelepții culturilor vechi, dar mai ales le manifestă în iubire. Iubirea creației pentru Creator, spun regii Israelului, David și Solomon, în *Vechiul Testament*. Iubirea omului pentru Dumnezeu și iubirea omului pentru om, spun autorii *Evangheliilor* și Apostolii creștini – *martorii lui Hristos*. Idealul ar fi binele, adevărul etern, din care se naște și frumosul și armonia universală, spun gânditorii greci și cei latini, pentru că spiritul persoanei reale e atras de ideal, în nostalgia firească a omului supus timpului și istoriei, după perfecțiune.

Idealul nu are, însă, nici o îndreptățire înafara credinței în existența lui. Încrederea omului din lumile vechi în prezența idealului dincolo de timp și istorie, îi dă unicitate absolută. Și Regele Solomon, și Homer sau Sofocle, Socrate și Sfântul Pavel, Platon și Fericitul Augustin, Virgilius ori Marcus Aurelius – așadar, gânditorii evrei, poeții și filosofii greci, poeții și gânditorii romani, Părinții Bisericii Creștine, toți împreună mărturisesc unicitatea idealului, ca valoare divină singulară și indivizibilă. În același timp, conștiința omului real, când își apropie idealul, îi împrumută semnele cunoașterii ei personale. Rod al experiențelor și al puterii omului real de înțelegere a lucrurilor, cunoașterea personală este irepetibilă în logica ei internă și dobândește astfel un alt tip de unicitate. Ea reprezintă legitimitatea primară a artelor.

Odată ce idealul se revelează conștiinței omului real, din cunoașterea personală pe care o generează nu poate să lipsească, însă, acea energie divină ireductibilă la persoană. Din acea întâlnire subtil-transfiguratoare se naște *omul desăvârșit*, ca chip istoric al Creatorului etern. În această viziune, calea spre ideal este *numai* interioară. Pe de altă parte, idealul *nu* este un bun interior al persoanei, ci al *Divinității*, al *Zeului*, cum zicea Socrate. Idealul se revelează doar în trăirea lăuntrică modelată de conștiința personală, la întâlnirea dintre minte și inimă. Idealul, ca principiu și valoare divină, se întrupează, așadar, *nevăzut* în spațiul nevăzut al interiorității persoanei. Conținutul reprezentărilor asupra idealului este direct dependent de *conștiința* persoanei care îl evocă și care îl cheamă. Iar drumul conștiinței spre ideal se naște din libertatea *omului lăuntric* de a da sens binelui și din discernământul sau *trezvia* (gr. *nepsis*) acestuia, în sens filocalic, cu care își construiește și își urmează limitele în fața prezenței răului. Gânditorii creștini arată că ochii minții și ai inimii, prin smerita cugetare, pot conduce omul lăuntric spre desăvârșire.

Poziția artistului față de ideal. Dar visarea, contemplația, meditația, rugăciunea – care dau energie creatorului de poezie, de idee, de muzică, de poveste – multiplică și complică reprezentările asupra idealului, într-o dinamică greu previzibilă, ca într-un dans mental, niciodată încheiat, al apropierii și al distanțării față de ținta vizată. Iar arta în toate manifestările ei, cu deosebire povestea și poemul, devine o prorocire a evoluției sufletului tocmai pentru că artistul urmărește, intuitiv sau determinat, reflectarea idealului și poziționarea față de natura lui. Arta ca prorocire este mai mult decât o simplă anticipare, pentru că previziunea este însoțită implicit de critica ei morală. Idealul, de aceea, ca *realitate interioară* primește conținut și chipuri foarte diferite, în interpretarea gânditorilor, a artiștilor, teologilor, poeților, filosofilor, scriitorilor, a spiritelor mistice și a celor laice. Apoi, apropierea sau îndepărtarea de ideal, ca

proiecție lăuntrică, exprimă în istoria artelor și a gândirii viziunea creatorului de artă asupra omului și, mai ales, asupra conștiinței umane. De la Solomon, Homer, Socrate și Sofocle, până la Kant, Gogol, Flaubert sau Nietzsche, de la *Psalmii* Regelui David, *Apărarea lui Socrate* și *Dialogurile* lui Platon, arta greacă, până la *Divina Comedie*, a lui Dante, arta și filosofia medievală, cultura bizantină, apoi *Hamlet* al lui Shakespeare sau *Don Quijote* a lui Miguel de Cervantes, de la *Epistolele Sfântului Pavel*, *De Magister*, a Fericitului Augustin, gândirea Părinților Bisericii creștine și scrierile filocalice, mergând spre arta Renașterii, filosofia iluminiștilor, romanul secolului al XIX-lea, gândirea nihilistă și literatura (post)modernistă a secolului al XX-lea, până în ideologia postumanului din secolul curent, există o dinamică vertebrală a conceptualizării și revelării idealului, care arată *identitatea* ultimă dată *omului* nu numai de către fiecare creator de artă și filosofie, ci și de grupurile dominante din societatea în care el se manifestă.

Idealul în arta și gândirea veche. Idealul reprezintă pentru mulți gânditori și artiști ai lumilor vechi o realitate absolută a inimii, revelată conștiinței persoanei care se știe parte a conștiinței lui Dumnezeu. Din această perspectivă, idealul are un conținut puternic, pentru că este susținut de o *conștiință cunoscătoare*, capabilă să genereze certitudine, valoare, încredere, echilibru interior.

Socrate (470-399 î.Hr.), maestrul lui Platon și părinte al înțelepciunii în cultura canonică occidentală , „știe că nu știe nimic” și că „înțelept e numai Zeul”. El este cel care vorbește europeanului actual despre *omul dinlăuntrul omului*. Iar ateniienilor săi le cere să se preocupe numai de suflet, ca să dobândească virtutea, pentru că cei care ignoră cercetarea a ceea ce este bine, adevărat și frumos merită să fie numiți *sclavi*, în concepția sa, după mărturia lui Xenofon, ucenicul său (Xenofon: 3-4). Pentru Socrate viața are sens numai dacă este închinată idealului cu greu revelat de Zeu, după multă cercetare. El se adresa astfel ateniienilor care îl judecau pentru coruperea tinerilor, pentru credința într-un unic Zeu și pentru morala virtuților interioare:

...de fiecare dată cei de față [la un dialog] își închipuiau că eu, în înțelepciunea mea, știu ceea ce dovedeam că celălalt nu știe; dar de fapt, cetățeni, mă tem că înțelept e numai Zeul și prin vorbele oracolului [că nimeni nu e mai înțelept decât mine], el spune că înțelepciunea omenească valorează puțin sau nimic; și mi se pare că acest lucru îl numește „Socrate”, folosindu-se de numele meu ca să facă din mine o pildă, ca și cum ar spune: „Oameni buni, cel mai înțelept dintre voi este acela care, la fel ca Socrate, și-a dat seama că, într-adevăr, cât privește înțelepciunea, nu e bun de nimic. (Platon 1997: 111)

Apoi, mai departe, Socrate explică meticolos și frontal ce conținut trebuie dat idealului, cum trebuie el urmărit și care este importanța lui în viața fiecărei ființe umane. Cuvintele lui vorbesc de la sine și sintetizează memoria profundă a europeanului occidental asupra conținutului atribuit idealului:

Ateniieni, în ceea ce mă privește vă mulțumesc și vă sunt recunoscător, [dacă m-ați lăsa liber, cu condiția să nu îmi mai petrec vremea niciodată, cu această cercetare] dar mă voi supune mai degrabă Zeului decât vouă și, câtă vreme voi mai avea suflare în mine și voi mai fi în stare, nu voi înceta pentru nimic în lume să filozofez și să vă îndemn, precum

și să atrag atenția mereu oricui mi-ar ieși în cale, spunându-i după obicei: «O, preabunule, tu care ești atenian, din cetatea cea mai mare și mai vestită în înțelepciune și putere, nu ți-oare rușine că de bani te îngrijești, ca să ai cât mai mulți, și cât mai multă glorie și cinstire, iar de cuget, și de adevăr, și de suflet ca să fie cât mai frumos, nu te îngrijești și nu-ți pasă?» (Platon 1997: 122)

Dar, mult înaintea lui Socrate, regele Solomon (971-931 î.Hr) afirmă că idealul înseamnă depășirea neștiinței și a falsității oricărei înțelepciuni luate din altceva decât din legătura sufletului cu Creatorul său:

Căci omului care-i bun înaintea feței Sale/ El îi dă înțelepciune/ și cunoaștere și veselie;/ iar celui păcătos îi dă nevoița de a umbla să adune/ pentru ca să-i dea celui ce-i place lui Dumnezeu;/ iată că și aceasta-i deșertăciune și vânare de vânt. (*Ecclesiastul* 2: 26)

El se folosește de conștientizarea și verbalizarea deșertăciunii *nu* pentru a duce spiritul propriu și spiritul celui care îl ascultă în deznădejde, ci pentru a afirma, precum Socrate peste câteva secole, că nici o cunoaștere îngăduită omului nu poate cuprinde tainele lui Dumnezeu. Scepticismul cu fibre tragice al lui Solomon face din credința în Dumnezeu idealul care vindecă conștiința de dureroasa descoperire a deșertăciunii tuturor formelor de realitate și a întregului efort uman de parcurgere a lor. Adevărata înțelepciune înseamnă tocmai asumarea neștiinței omului. Dincolo de orice experiență, cunoașterea dobândită de om prin cercetarea proprie este relativă, adeseori amăgitoare și chiar inutilă. Singura certitudine, singurul adevăr se află în apropierea permanentă de Dumnezeu și în încrederea că viața cea adevărată este dincolo de moarte. Înrudirea dintre viziunea lui Solomon asupra idealului și cea a lui Socrate este extrem de vie:

Grăit-am eu întru inima mea, zicând:/ – Iată, m-am umplut de slavă/ și i-am întrecut în înțelepciune/ pe toți cei de dinaintea mea în Ierusalim/ și inima mea a văzut multă înțelepciune și știință./ Și inima mi-am pus-o mi-am pus-o să cunoască înțelepciunea și cunoașterea,/ zicerile și știința de a pricepe,/ și iată că și aceasta-i tot vânare de vânt./ Fiindcă-n belșugul înțelepciunii e belșug de cunoaștere,/ iar sporul cunoașterii e spor de durere. (*Ecclesiastul* 1: 16-18)

Scopul Ecclesiastului este acela de a-și exercita misiunea de învățător și de a da învățăceilor săi *soluția* ieșirii din anarhia spre care sentimentul apăsător al deșertăciunii împinge mintea omului. Ecclesiastul vindecă conștiința cititorului și a ucenicului său de teamă și tristețe. Idealul lui Solomon este dobândirea acelei înțelepciuni care se hrănește din frica și din sfiala în fața lui Dumnezeu. Astfel, sursa fericirii este în învățătura nesupusă precarității, care dă omului idealul descoperirii și al ascultării de Dumnezeu. În textul său, Solomon lasă moștenire o conștiință filosofică și mistică asupra idealului, care va genera și va modela multe secole conștiința creatoare de artă:

...mai înainte ca firul de argint să se rupă/ și floarea de aur să se sfărâme/ și Vadra de la izvor să se spargă/ și roata să se-nvârtă la fântână;/ mai înainte ca praful să se-ntoarcă în pământ așa cum a fost/ și suflarea să se-ntoarcă la Dumnezeu, la Cel care-a dat-o./ Deșertăciunea deșertăciunilor – a zis Ecclesiastul -,/ toate sunt deșertăciune. [...]/ Cuvintele înțeleptilor sunt ca țepușele/ și ca niște cuie bine bătute,/ dăruite din

îmbelșugarea unui singur Păstor./ În afară de acestea, fiul meu, ia aminte:/ A face cărți multe e o treabă fără sfârșit,/ iar neliniștea gândului e trudă pentru trup./ Încheiere: Totul a fost auzit./Teme-te de Dumnezeu și păzește-I poruncile,/ că omul întreg aceasta este./ Că Dumnezeu va aduce fiecă faptă la judecată,/ în tot ascunzișul ei, fie că e bună, fie că e rea. (*Ecclesiastul* 12: 6-8; 11-14)

Homer, mai ales în *Odiseea*, este foarte aproape de perspectiva Ecclesiastului asupra omului. Cu cea mai mare probabilitate, Homer nu cunoștea textul lui Solomon, de aceea asemănările, ca și deosebiriile dintre viziunile lor spirituale sunt foarte grăitoare pentru valorile nucleare ale modelelor lor culturale – modelul cultural iudaic și modelul cultural grec homeric. Momentul cel mai semnificativ din *Odiseea* lui Homer este acela când Odysseus se întâlnește pe insula feacilor, la curtea regelui Alcinous, cu Demodocus. Cântărețul orb este un *alter-ego* al lui Homer și un prototip al conștiinței artistului, în care vorbește, însă, conștiința mistică și revelația filosofică. Odysseus descoperă că Demodocus, cel care, orb fiind, nu trecuse prin experiențele sale excepționale, cunoștea mult mai bine decât el însuși tot ceea ce trăise și înțelegea sensul existenței. Conștiința cunoscătoare a lui Demodocus este un „dar divin”, cum chiar Odysseus o numește. Homer arată astfel că idealul omului lumii sale nu trebuie să fie dobândirea înțelepciunii din experiență, ci apropierea sufletului de Divinitate.

Sfântul Pavel, autorii Evangheliilor, Părinții Bisericii Creștine, autorii textelor Filokaliei grecești arată că idealul este *omul îndumnezeit* sau omul desăvârșit. El nu poate fi atins decât printr-o conștiință permanent hristică, prin *Imitatio Christi*, spune Fericitul Augustin, pentru că Hristos este unicul Învățător (*De Magister*).

Iar Marcus Aurelius, împăratul roman care a cunoscut cu siguranță învățătura creștină și filosofia greacă formulează idealul în limba greacă, dar în spirit hristic:

...Eu... am înțeles că natura binelui este frumusețea morală și că cea a răului este urâțul moral și că natura celui care greșește este înrudită cu mine, nu numai prin sângele și sămânța sa, ci și prin rațiune și participarea la divin... [...] ...nimeni nu mă poate urâți moral, iar eu nu mă pot mânîia pe unul înrudit cu mine, nici nu-l pot urî. Căci ne-am născut pentru a ne ajuta <unii pe alții>, precum picioarele, mâinile, pleoapele, șirurile de dinți de sus și de jos. Așadar, a acționa unii împotriva altora este împotriva naturii și a-l detesta pe un semen înseamnă a-l trata ca pe un adversar. (Marcus Aurelius 2020: 25-26)

În lumea de dinaintea modernității, în culturile antice și în cele ale evului mediu creștin, gânditorul și artistul caută desăvârșirea omului prin apropierea de realitatea ideală, care este întotdeauna *i-materială*, aparține ordinii divine și se revelează interior, într-un plan nevăzut al lucrurilor. Astfel, arta și filosofia veche se pun în orizontul a altceva decât propriul lor discurs, propriul lor teritoriu. Se deschid spre ceva infinit mai înalt decât arta sau filosofia însăși. Artistul nu crează pentru el însuși. Lucrarea lui este dedicată apropierii de acel orizont ideal, cu scopul de a conduce atât mintea lui, cât și pe cea a celui alt (cititorul, privitorul), înspre vederea a ceea ce poate desăvârși ființa interioară.

Arta Antichității este profund cathartică. Conștiința reflectată este una personală, dar ea se duce în transpersonal, prin energie cathartică. Conștiința personală se eliberează de natura ei precară prin apartenența revelată. Descoperirea și afirmarea apartenenței dau conținut și reprezentare idealului, în gândirea artistică și în cea filosofică. Conștiința personală este parte a conștiinței lui Dumnezeu. La Homer, Socrate, Platon conștiința participă la cunoașterea divină. Desigur, depășirea precarității, căutarea idealului se petrece în conștiința lui Solomon în chip diferit de cea a lui Homer, dar și asemănător. Depășirea precarității se petrece în grade și în ipostaze foarte diferite, în discursuri, limbaje și forme diferite, la gânditori și artiști. Dincolo de diferențele marcante, rămâne poziționarea dominantă, care unește toate aceste viziuni: înțelegerea conștiinței persoanei ca parte a conștiinței Divinității. Arta și gândirea de dinainte de modernitate caută depășirea particularității prin revelarea realității eterne, nu se confundă cu lucrul particular. În același timp este personală, în sensul că numai persoana umană se împărtășește din Persoana divină – Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul, Dumnezeu Duhul Sfânt – și din adevărul realității eterne suprapersonale. Din această perspectivă transistorică, există o artă și o gândire dincolo de modernitate și care, totodată, subordonează ca teritoriu marginal modernitatea. Modelul ei cultural originar (*pattern*-ul) este universal, iar legitimarea vine din natura intrinsecă conștiinței umane, care nu poate trăi decât pentru un ideal care o include și o depășește.

Idealul în arta modernității. Artistul lumilor noi, numite *moderne*, după Renaștere, împreună cu filosoful modern, se aventurează cu pasiune în apropierea idealului și îl multiplică subversiv, forțând părăsirea credinței vechi în unicitatea și singularitatea naturii sale ultime. Artiștii și filosofii modernității dau idealului multiple *forme văzute* – în sensul de figuri sau expresii accesibile alterității, prin cuvânt, sunet, culoare, materie. În felul acesta, artistul *de după* Dante Alighieri și începând cu el expune idealul problematizării, mistificării, destructurării – hulei și revoltei, iubirii și indiferenței. Îl pietrifică în *văzut*, generând toate actele de adulare și respingere de care ființa umană este capabilă. Iată de ce artistul modern, împreună cu filosoful modern, participă nu doar la *re-cunoașterea* idealului, ci și la *re-inventarea* lui, prin așa-numita adaptare la ființa istorică a omului. Iar *re-inventarea* idealului, actualizarea lui, înseamnă, de fapt, confiscarea nucleului lui moral și a spiritualității originare care îi dă legitimitate. Înseamnă compromiterea, transformarea, *re-formularea* lui succesivă, până ce expresia lui ultimă poate dobândi sensuri în care tiparul originar al idealului – acel orizont divin al credinței, iubirii și perfecțiunii morale – devine imposibil de recunoscut, pentru că este complet izgonit din conținutul inventat de imaginația morală a artistului și a gânditorului. Paradoxul civilizațional al modernității este că imaginația (a)morală nestăvilită a artistului modern poate lichida și morala lumii lui, și energia căutării idealului, ca realitate interioară.

Pentru gânditorii și artiștii lumilor moderne, idealul perceptibil spiritului devine o realitate mentală transformabilă, o proiecție a intelectului sau pur și simplu o ficțiune. Idealul văzut drept creație ficțională ajunge, pe cale

de consecință, foarte slab în conținutul lui. El mai apare doar o copie (foarte) îndepărtată a unei realități supraumane, față de care apropierea ar fi, de fapt, imposibilă. În *Canonul rațiunii pure*, Kant spune:

Este umilitor pentru rațiunea umană că în folosirea ei pură nu realizează nimic, ba mai are chiar nevoie și de o disciplină, pentru a înfrâna excesele ei și pentru a preveni iluziile care îi vin de aici... (Kant 1986: 567-568)

Și continuă:

...[rațiunea umană] bănuiește obiecte care pentru ea au un mare interes. Pășește pe calea simplei speculații, pentru a se apropia de ele; dar acestea fug de ea. Probabil, se poate spera mai mult succes pe unicul drum care îi mai rămâne, anume acela al folosirii practice. (Kant 1986: 567-568)

Kant recunoaște, la fel ca Solomon și Socrate, neputința omului și limitele lui. Dar, în loc să se apropie de real se îndepărtează definitiv de Dumnezeu și se întoarce spre rațiunea lui precară, pentru a căuta acolo toată energia idealului. Ca să poată susține această mișcare, va pregăti transferul conținutului dat idealului în exterioritate, în social și în materie. Realitatea interioară este, de fapt, părăsită. În locul ei e pus un substitut care o imită și o uzurpă: omul psihologic, cu materialitatea lui imponderabilă:

Rațiunea omenească are într-un gen al cunoașterii ei soarta particulară că e copleșită de întrebări pe care nu le poate evita, deoarece ele îi sunt impuse de natura rațiunii însăși, la care însă ea nu poate răspunde, fiindcă depășesc întreaga capacitate a rațiunii omenești. (Kant 1986: 2)

Ce înseamnă, de fapt, modernitate? Omul modern nu face decât să dezvolte propriul tipar (periferic) de gândire – modernitatea în multiplele ei fețe. Prin detașare, opoziție, ambiguitate, deconstructură, negare, raportare conflictuală etc. față de moștenirea spirituală și culturală, din care se hrănește continuu, conștiința modernă a artistului și a filosofului o re-scrie, o re-interpretează, o răstălmăcește, o profanează. Închipuindu-și că se eliberează de memoria moștenită, conștiința modernă nu se poate rupe de ea nici o clipă, în ciuda abisului creat de limbajele filosofilor și ale poezilor, scriitorilor, artiștilor (post)moderni. În arta și gândirea modernă creatorul privilegiază particularitatea, întoarce spatele realității ideale și crează acea artă de dragul artei, *arta pentru artă*, care nu mai recunoaște nici existența și nici necesitatea unui orizont ideal care să o motiveze și să o depășească. Conștiința se întoarce definitiv spre ea însăși. Ia distanță față de Divinitate, apoi neagă pur și simplu existența lui Dumnezeu și morala divină. Refuză memoria creștină, memoria iudaică, reformulează memoria greacă și pe cea latină. Construind o cultură a omului – *umanismul*, legitimează doar eul personal, care, în fapt, se încarcă masiv cu eul psihologic.

Umanismul artistic și filosofic internalizează idealul. Idealul devine efectiv bun interior, bun al interiorității. Iar eul psihologic are o identitate cel puțin hibridă. Apare ca zonă de transfer și de comunicare protoplasmatică între trup și suflet, minte și inimă, deci între materialitatea și imaterialitatea

persoanei. Arta modernă devine progresiv, de la renașcentiști, prin realismele secolelor XIX și XX, o artă adeseori *non-cathartică* și apoi profund *anti-cathartică* în modernismul radical. Realitatea evocată este mai ales psihologică și socială. Ea se sparge în fragmente, într-un *puzzle* deschis, neterminat, risipit în nesfârșite instantanee, secvențe, emoții, stări, experiențe. Un *puzzle* imposibil de recompus, imposibil de a fi închis, pentru ca, atât interpretul, cât și creatorul lui, să aibă satisfacția înțelegerii sensului ascuns în desenul lui. Poeții și romancierii moderniști evocă plenar această stare de criză, unde idealul este deplin înlocuit cu fantomele și demonismul psihismului. Să îl ascultăm pe T. S. Eliot, în *The Waste Land*, ca să ne convingem:

Aprilie este luna cea mai nemiloasă, stârnind/ Liliacul dintr-un pământ mort, amestecând/ Aducerile aminte și dorințele, trezind/ La viață rădăcinile amorțite în ploi primăvăratice./ Iarna ne-a ținut la căldură, acoperind/ Pământul în zăpada de uitare, și hrănind/ Puțină viață cu tubercule uscate./ Vara ne-a luat pe nepregătite, coborând peste Starnbergersee/ Cu o zvâcnire de ploaie; ne-am oprit printre coloane./ Și am ieșit la soare, în Hofgarten,/ Și am băut o cafea, am stat de vorbă un ceas./ Bin gar keine Russin, stamm' aus Litauen, echt deutsch./ Și când eram mici și ședeam la arhiduce,/ La vărul meu, m-a luat în sanie cu el,/ Și m-am speriat tare. Spunea, Marie./ Marie, ține-te bine. Și ne-am dat drumul la vale./ În munți, acolo sus, te simți în libertate./ Eu citesc mult noaptea, și iarna plec spre sud.. (Eliot 1982: 41)

Conștiința își trăiește deplin vulnerabilitatea. Se auto-clamează drept precară și nu vrea să fie altfel. Evoluează rapid spre nihilism, unde vehemența limbajelor lui Nietzsche, Cioran, Derrida etc. neagă cinic posibilitatea desăvârșirii omului. Umanismul eșuează în nihilism și dă naștere demonismului postumanist. Noua conștiință postmodernă nu neagă doar Divinitatea. Neagă și omul. Neagă apartenența de orice fel. Postumanismul este și o ficțiune ideologico-artistică de mare risc. Omul își imaginează prin povești și teze hiper-realiste cum crează înlocuirea sa proprie cu mașina. Prin negarea cea mai abruptă a memoriei, conștiința omului actual care se autoidentifică drept *post-uman*, prin urmare – *non-uman* și/sau *anti-uman*, inventează o *non-apartenență* de tip luciferic. Reprezentarea ei identitară nucleară este o contradicție suicidară. Omul aparține mașinii, și nu invers. O anticipare critică de mare subtilitate lasă în E. M. Forster în *The machine stops* (1909).

Omul estetic. Așadar, modernitatea, în dinamica ei fulminantă, are cel puțin trei vârste majore. Artiștii, filosofii și scriitorii secolelor XVII – XVIII, creatori ai primei modernități, *umaniste* – revoluționară și optimistă, aduc o viziune transcendențială asupra frumuseții create de artă. Ei afirmă arta însăși ca orizont al perfecțiunii, ca spațiu unde omul se desăvârșește, ca lume unde este atinsă puritatea idealului. În această discurs estetic și filosofic, idealul tinde să se confunde cu arta însăși și iese din realitatea lăuntrică – spirituală. Idealul migrează spre o realitate simultan interioară și exterioară. O realitate hibridă deja, semi-materializată, chiar dacă procesul acesta se petrece în materialitatea *i-materială* a poveștii, a imaginii, a sunetului. Conștiința persoanei creatoare se întoarce spre ea însăși deja și identifică în (auto)proiecție idealul artei. Iar ficțiunile (auto)proiecțiilor multiple țin locul *omului desăvârșit* creștin.

Orizontul de dincolo de om este părăsit. Omul se imaginează desăvârșit în el însuși, prin el însuși.

Raporturile cunoscute dintre bine, adevăr și frumos sunt răsturnate. Frumosul (artistic) generează și legitimează binele și adevărul. De aceea arta renașcentistă și cea clasicistă produc și azi iluzia identificării cu idealul, văzut ca pură gratuitate estetică ori ca emoție estetică (Toma Pavel, *Arta îndepărtării*). *Omul desăvârșit* se diluează până la dispariție în în *omul estetic*. Conștiința persoanei se (auto)iluzionează a fi cunoscătoare, precum Don Quijote al lui Cervantes. Roger Scruton, filosof conservator britanic, propune, de aceea, întoarcerea, cel puțin contemplativă, la arta primei modernități, ca soluție de salvare a legăturii persoanei cu idealul. Deși ideea lui Roger Scuton are seducția ei, ea reprezintă o falsă soluție și este o reacție patetică, o formă de nostalgie dramatică, fără nici o credibilitate filosofică și spirituală, fără consecințe măcar estetice.

A doua modernitate, cu începere mai ales după 1850, este cea (auto)critică și pesimistă. Se produce internalizarea percepției asupra idealului, care nu mai este conceput drept orizont divin, plan supra-uman. Internalizare înseamnă psihologizare. Omul desăvârșit căutat de cei vechi devine mai întâi un om orbit de teroarea psihologicului, apoi pur și simplu aneantizat de nihilism. Idealul devine *non-ideal* și *anti-ideal*. Marii scriitori ai secolului al XIX-lea – Gogol, Flaubert, Dostoievski, chiar Tolstoi – văd și reflectă cu claritate direcția. Vizionarii Shakespeare și Cervantes anticipează eșecul acestei conștiințe și a modernității înseși. Shakespeare arată că adevărul reflectat în piesa de teatru orchestrată de Hamlet însuși are darul să provoace dezastrul: nebunia, moartea. Menită de creatorul Hamlet să ordoneze *grădina nedesăvârșită*, arta grădinarului nebun duce lumea și realitatea în anarhie, moarte, dezordine. Artă nu poate ordona cosmosul, ci smintește conștiința personală, duce în nebunie spiritul, zice din spatele cortinei Shakespeare.

La fel, Cervantes, prin Don Quijote și visul lui despre lume ca frumusețe ideală, demonstrează alegoric că omul nu are energia interioară să hrănească o asemenea iluzie. Ceea ce va reuși este să îi înșele pe ceilalți. Proiecția lui Don Quijote dusă în mintea lui Sancho Panza devine o copie a iluziei care relativizează deplin conținutul și natura idealului în interpretarea veleitară a modernilor.

Nu putem extinde aici analiza. Ultima vârstă a modernității este cea strict actuală, atribuită așa-numitului *om postuman*, care părăsește umanismul, omul estetic și omul psihologic. Idealul postumanist este îmbunătățirea omului corporal, prin mașina creată tot de om. Postumanismul, cu varianta lui numită transumanism, aduce o denaturare absolută a idealului și a conștiinței. Idealul ca realitate interioară se transferă progresiv în corporalitate, materialitate și exterioritate, de-a lungul istoriei modernității și ajunge brusc realitate pur exterioară în experimentele postumanistilor actuali. Omul renunță singur la el însuși și fabrică un pseudo-ideal primitiv.

Ipoteza concluzivă. Cum am arătat deja, soluția propusă de filosofia conservatoare occidentală, prin vocea foarte influentă a lui Roger Scruton, anume redescoperirea frumuseții clasice ca sursă de ideal, nu poate produce nici un fel renaștere a acestuia. Anca Vasiliu, declarată filosof al anului 2022 în Franța, are o poziție critică față de transumanism într-un interviu recent:

Cultural vorbind, transumanismul e o consecință a nihilismului, cu rădăcini într-o anumită modernitate, cea a secolului XIX, ale cărei consecințe au produs dezastrele secolului XX și par a alimenta și dezastrele secolului XXI. Dar cred că a început deja un proces lent de decantare și de ieșire din nihilism. Contestațiile și răsturnările mai mult sau mai puțin spectaculoase au viață scurtă, ca orice furtună. Ființa rămâne neclintită în profunzimea ei, iar natura își recuperează spontan capacitățile creatoare și renaște chiar și din cenușă. (Vasilii apud Jucan 2022)

Încrederea în *profunzimea ființei* și în *capacitatea naturii de a-și recupera energia*, nu conduce spre renașterea idealului. Anca Vasiliu, când i se cere o ieșire salvatoare din transumanism, se retrage strategic în definiții metodice, se refugiază în gândirea analitică a *diafanului*, a legăturilor istorice dintre filosofii greci și gândirea creștină, fără să afirme o conștiință puternică. Mai mult, recunoaște limitele imaginarului simbolic-discursiv creat de filosofi, de la Socrate până astăzi, și alege să rămână în teritoriul lui metodic, promovat nu ca adevăr, ci ca exercițiu al minții:

Există în filosofie o „cale”: termenul „metodă”, *methodos*, înseamnă drumul care te conduce la realizarea unui lucru sau la obținerea unui rezultat de ordin cognitiv. Și desigur, problema „adevărului” în filosofie se pune și se demonstrează fie ca adevăr pur semantic, – o frază clară enunță în mod necesar un adevăr –, fie ca adevăr inteligibil, referință care trece de accidental pentru a recupera esențialul. [...] Dar filosofia nu este Calea, Adevărul și Viața. Este o disciplină a gândirii care ne ajută să înțelegem și să vorbim despre adevăruri, despre sensurile vieții și despre metodologiile cunoașterii. (Vasilii apud Jucan 2022)

În schimb, în gândirea creștină adevărul nu este o chestiune semantică sau o problemă de inteligibilitate. Adevărul este miezul înțelepciunii și astfel înțelepciunea naște atât căutarea idealului, cât și nădejdea în existența lui:

Fiule, mănâncă miere, că bun este fagurele/ și-ți îndulcește gâttelejul./ În acest fel vei simți înțelepciunea în sufletul tău;/ că dacă o vei afla, bun îți va fi sfârșitul/ și nădejdea nu te va părăsi. (*Proverbele lui Solomon* 24: 13, 14)

Ideal fără înțelepciune nu există, la fel cum înțelepciunea adevărată este doar aceea care cunoaște idealul. Boris Pasternak, în romanul lui *Doctor Jivago*, ne aduce aminte că omul creștin, în timp ce trăiește în istorie se situează înafara ei, pentru că idealul lui este unul singur: mântuirea. Jivago parcurge cu seninătate tragică toate cumplitele încercări prin care trece pentru că știe din copilărie *adevărul*: viața omului este o călătorie spre Împărăția lui Dumnezeu, unde istoria, oricât de grăitoare, este doar un context. Iar ființa fragilă a omului trebuie să aibă un singur țel: să nu piardă din vedere, să nu uite idealul, ci să trăiască desăvârșit în orizontul lui. Pentru Jivago, a dobândi această înțelepciune înseamnă a dobândi întreaga lume. Mesajul lui Pasternak, prin eroul lui, trimite cititorul la *Epistola întâi către Corinteni*:

Nimeni să nu se înșele pe sine. Dacă-ntre voi i se pare cuiva că-i înțelept în veacul acesta, să se facă nebun ca să devină înțelept. (*1 Corinteni* 3:18)

Postumaniștii vorbesc despre *specia umană*, și nu despre *om*, *persoană*, *conștiință*. Ei numesc fără diferențieri toată istoria anterioară *umanitate tradițională* și revendică părăsirea ei prin așa-numita depășire a limitelor convenționale ale existenței umane și a constrângerilor biologice tradiționale. Discursul post-umanist solicită redefinirea abruptă a *umanului*, ca să justifice îmbunătățirea „speciei umane” prin tehnologie. În fapt, postumanismul reduce omul la biologie, materie și corporalitate, pentru a legitima masificarea persoanelor și exproprierea lor de memoria civilizațională moștenită, dar mai ales de propria conștiință și de nevoia originară de a trăi în orizontul unui ideal. Dar omul înseamnă în primul rând tocmai *i-materialitate*: conștiință, memorie, suflet, ideal. Întoarcerea la conștiința idealului în gândirea artistică și filosofică reprezintă astăzi mai mult decât o reacție naturală în fața agresiunii ideologice postumaniste. Ea înseamnă atât cale de cunoaștere a culturii moștenite, cât și o temelie pentru cultura prezentului.

BIBLIOGRAFIE

- *** 2018: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Mitropolitul Bartolomeu Valeriu Anania, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
- *** 1999: *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii. Culegere din scrierile Sfinților Părinți, care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, Vol. I-X, traducere din grecește, introducere și note de Dumitru Stăniloae, București, Editura Humanitas.
- *** 1984: *Filosofia greacă până la Platon*, II, Partea 1, (Socrate – pp. 91-178), București, Editura științifică și enciclopedică.
- *** 1996: *Socrate omul. Chipul lui Socrate în Dialogurile lui Platon. Antologie platoniciană*, studiu introductiv și selecție a textelor de Cristian Bădiliță, Colecția „Antologiile Humanitas”, București, Editura Humanitas.
- Eliot 1982: T.S. Eliot: *Poeme*, traducere de Aurel Covaci, București, Editura Albastros.
- Kant 1994: Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc. București, Editura IRI.
- Homer 2012: Homer, *Odyseia*, tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie și indici de Dan Slușanschi și ilustrată de Alexandru Rădvan, București, Editura Humanitas.
- Marcus Aurelius 2020: Marcus Aurelius *Gânduri despre sine însuși*, traducere din greaca veche, note și indici de Cristian Bejan, București, Humanitas.
- Pavel 1999: Toma Pavel, *Arta îndepărtării. Eseu despre imaginația clasică*, în românește de Mihaela Mancaș, București, Editura Nemira.
- Platon 1997: Platon, *Euthyphron. Apărarea lui Socrate. Criton. Cu un esu despre viața lui Platon de Constantin Noica*, Colecția coordonată de Sorin Vieru „Marile cărți mici ale gândirii universale”, București, Editura Humanitas.
- Platon 1986: Platon, *Republica*, în *Opere V*, Ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, *Cuvânt prevenitor* de Constantin Noica, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note și anexă de Andrei Cornea, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Schaerer 1958: René Schaefer, *L'homme antique et la structure du monde intérieur d'Homère à Socrate*, Paris, Payot.
- Scruton 1974: Roger Scruton, *Art And Imagination: A Study in the Philosophy of Mind*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Scruton 1994: Roger Scruton, *Modern Philosophy: A Survey*, London, Sinclair-Stevenson.
- Scruton 2006: Roger Scruton, *A Political Philosophy. Arguments for Conservatism*, London, Bloomsbury.

- Scruton 2012: Roger Scruton, "Working toward Art", in Andy Hamilton & Nick Zangwill (eds.), *Scruton's Aesthetics*, London, Palgrave Macmillan.
- Scruton 2005: Roger Scruton, *Gentle Regrets: Thoughts From a Life*, London, Continuum.
- Sofocle 1969: Sofocle, *Tragedii*, traducere, prefață, note și indice de George Fotino, București, Editura pentru Literatură Universală.
- Xenofon 1987: Xenofon, *Amintiri despre Socrate. Convorbiri memorabile, Despre economie, Banchetul, Apologia*, traducere, prefață, note și indice de Grigore Tănăsescu, București, Editura Univers.

Sitografie:

- Jucan 2022: Floriana Jucan, *Interviu cu Floriana Jucan – Exclusiv Q Magazine. Anca Vasiliu, Filosoful anului: Limita umanului nu este moartea, ci pierderea reperelor interioare*, în „Q Magazine”, disponibil online: <https://www.qmagazine.ro/exclusiv-q-magazine-anca-vasiliu-filosoful-anului-limita-umanului-nu-este-moartea-ci-pierderea-reperelor-interioare/>